

מדינת ישראל  
משרד החינוך  
מנהל החינוך הדתי  
הפיקוח על הוראת התנ"ך

בס"ד, יום ראשון י"ז כסלו תש"פ (15/12/2019)

## מיומנות של הבחנה בין פשט ודרש

מיומנות של הבחנה בין פשט לדרש היא אחת ממיומנויות היסוד של לימוד תנ"ך בעזרת פרשנים והיא מהווה חלק ממיומנויות הלימוד של תכנית הלימודים בתנ"ך בחמ"ד.

כבר בכיתות א'-ו', נגשים התלמידים במושגים הקשורים להבחנה בין פשט לדרש דרך פירושו של רש"י – למיפוי של דוגמאות בכיתות א'-ו', ראו כאן.

ההבחנה הזו הייתה חשובה לפרשנים היסודיים הנלמדים בבתי הספר – רש"י ורמב"ן, ראב"ע ורשב"ם, החזקוני ועוד.

בהבנה של דרכי הפרשנות אנו עוסקים לעומק ביחידת ההגבר רש"י ורמב"ן, בפרט ביחידות הקשורות לרש"י – יחידה רביעית: פשט ודרש – ואנו ממליצים לכלל המורים להיכנס לחומרים הללו וללמוד אותם לעומקם.

ההבחנה בין פירוש על דרך הפשט לפירוש על דרך הדרש היא אחת הדרכים להשוות בין פירושים.

במסמך הזה נעסוק במספר היבטים הקשורים בהבחנה הזו

### תוכן עניינים

- 1..... הגדרה לפירוש על דרך הפשט ופירוש על דרך הדרש
- 3..... מבחר דוגמאות מאתר ללמוד וללמד להתייחסות לפירוש פשט ודרש לפסוקים
- 4..... דוגמאות לשאלות בגרות בהן נדרשת מיומנות של הבחנה בין פשט לדרש
- 4..... להרחבה: איך התפתחו פירושים על דרך הדרש
- 5..... להרחבה: איך התפתחו פירושים על דרך הפשט

### הגדרה לפירוש על דרך הפשט ופירוש על דרך הדרש

ההבחנה בין פשט לדרש היא הבחנה בסיסית ביותר. כאשר תלמיד קורא פירוש עליו לזהות האם מדובר בפרשנות פשט או דרש, ולנמק באופן בהיר מדוע אכן מדובר בפרשנות על דרך הפשט או הדרש.

למרות שההבחנה בין פשט לדרש היא בסיסית לעתים היא אינה מובהקת ועשויה להיות התלבטות בשאלה האם הפירוש הנידון הוא פשט או דרש. בחומרי הלמידה (ובהמשך גם בשאלוני הבגרות) אנו מתמקדים בדוגמאות מובהקות בהן הפרשן עצמו מעיד שפירושו הוא על דרך הפשט/הדרש או שפרשנים אחרים שמגיבים לפירוש נתון מגדירים את דרכו הפרשנית כפשט או דרש.

כדאי לציין שההגדרה של דרך הפרשנות אינה זהה בין הפרשנים השונים ואנו ניצמד לדרך בה רש"י הגדיר מהו פירוש על דרך הפשט (ראו ביחידת הפרשנות – מגמתו הפרשנית של רש"י) הנלמדת מפירושו של רש"י לישיעהו פרק כ"ו, פסוק יא, ד"ה "ה' רָמָה יְדָד".

פרשנות על דרך הפשט - "פשוטו של מקרא" - פרשנות שמנסה לבאר את הפסוקים, על פי ההקשר (בלשונו של רש"י: "על סדר המקראות") ועל פי חוקי הדקדוק והתחביר (בלשונו של רש"י: "על דקדוק הלשון").

**פרשנות על דרך הדרש -** פרשנות שמבארת את הכתוב תוך חריגה מן הקשר של הכתוב או בלי להתחשב בחוקי הלשון. פרשנות זו מוסיפה רובד נוסף למשמעות העולה מן הפשט ועל הרוב אינה סותרת את המשמעות הפשוטה של הכתוב.

הקריטריונים לזיהוי פירוש על דרך הדרש עשויים להיות:

- א. פירוש שאינו נובע מן ההקשר ולעיתים אף שונה מן המסקנה העולה מן ההקשר
- ב. פירוש המנוגד למשמעות המילולית של הכתוב
- ג. פירוש שמנוגד לחוקי הלשון (הדקדוק או התחביר)
- ד. פירוש המוסיף מידע שאינו מופיע בכתובים, בפרט מציאות החורגת מדרכו של עולם ומחוקי הטבע (מבלי שהתורה תארה במפורש שהתרחש נס)
- ה. פירוש אליגורי שאינו עולה בקנה אחד עם המשמעות המילולית של הכתוב (נשים לב שלעיתים זה הפוך, ראו [רש"י לשמות י"ט, ז ד"ה "וַיִּתְּצֵבּוּ בְּתַחְתֵּית הַהַר"](#))

## דוגמאות

1. **בבראשית פרק י"ב, פסוק ה' :**

וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שְׂרֵי אִשְׁתּוֹ  
 וְאֵת לוֹט בֶּן אָחִיו  
 וְאֵת כָּל רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ  
 וְאֵת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחָרָן  
 וַיֵּצְאוּ לְלֶכֶת אֶרְצָה כְּנָעַן  
 וַיָּבֹאוּ אֶרְצָה כְּנָעַן :

נעיין בפירושו של רש"י:

**אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחָרָן** - שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים, ושרה מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאלו עשאו. **ופשוטו של מקרא** עבדים ושפחות שקנו להם, כמו "עשה את כל הכבוד הזה" (בראשית ל"א, א), "וישראל עושה חיל" (במדבר כ"ד, יח), לשון קונה וכונס.

רש"י מכנה את הפירוש השני **פשוטו של מקרא**, כיון שהוא עולה מן ההקשר – התורה מתארת את הרכוש שלקח אתו אברהם בצאתו מחרן. לפי ההקשר מדובר בחלק מהרכוש של אברהם, ומסתבר לפרש שהכוונה לעבדים ושפחות, שאותם עשו במשמעות של קנו/רכשו אברהם ושרה בחרן. יוצא מדבריו של רש"י שהוא רואה בפירושו הראשון דרש. המדרש מתייחס לתיאור ה**נֶפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ**. אחת מן המשמעויות של הפועל עשה בתנ"ך הוא יצר. המדרש מציע לפרש את הפועל במשמעות זו ובאופן אלגורי ("כאלו עשאו"). לדעת המדרש אברהם ושרה כביכול **עָשׂוּ** (יצרו/בראו) את הנפשות בכך שהכניסו אותן תחת כנפי השכינה.

מה הוסיף הדרש על הפשט? למדנו ממנו על דמותם של אברהם ושרה שעסקו בעבודת ה' גם בחרן, הם היו בעלי השפעה ויכולת מנהיגות. למדנו גם שהכנסת נפש תחת כנפי השכינה נותנת משמעות של חיים לאותה נפש. מידע זה עשוי להיות חלק מפתרון החידה הגדולה – מדוע ה' בחר באברהם אבינו להיות אבי האומה.

2. **בבראשית פרק כ"א, פסוק ט** מביא רש"י שלושה פירושים :

**מצחק** - לשון **עבודה זרה**, כמו שנאמר "וַיִּקְמוּ לְצַחֵק" (שמות ל"ב, ו). דבר אחר: לשון **גילוי עריות**, כמה דתימא "לְצַחֵק בֵּי" (בראשית ל"ט, יז). דבר אחר: לשון **רציחה**, כמו "יקומו נא הנְעָרִים וַיִּשְׁחֲקוּ לְפָנֵינוּ" וגו' (שמואל ב ב', יד)

רש"י אומנם לא מגדיר כאן את הפירושים הללו כדרש אך אחד מפרשני התורה האחרונים (ר' יצחק פיגנבוים, בעל אור פני יצחק) ראה בהם פירושים על דרך הדרש, ולפי דרכו רק הפירוש המילולי 'צחק' מלשון שחוק הוא פשט הכתוב. להלן דבריו:

שמעתי מפה קדוש אאמו"ר ז"ל בפרשת וירא בפסוק 'ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחקי דבלתי מובן הפירוש של מצחק... וגם במה שכתב רש"י ז"ל שהוא לשון ע"ז גי'ע רציחה בלתי מובן דהא

אין מקרא יוצא מידי פשוטו ובכל מקום תיבת צחוק מורה על שמחה וגיל כמו שפירש רש"י ז"ל לעיל בפסוק כל השומע יצחק לי אשמח עליי

### מדוע בעל אור פני יצחק סובר שמדובר בשלושה פירושים על דרך הדרש?

לדעתו המילה צחוק משמעותה שמחה וגיל והפירוש המובא ברש"י חורג ממשמעות זו. נוסף כי בהמשך המדרש מגיב ר' שמעון בר יוחאי לבעלי שלושת הדעות הללו ואומר: "חס ושלוש שיהא בביתו של צדיק כד! איפשר מי שכתוב בו 'כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו' וגו' (בראשית י"ח, יט) היא בביתו עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים?!" רש"י יוצא כנגד הפירוש מסיבה שונה – לדעתו המציאות המתוארת במדרש חורגת מן ההקשר והיא אינה סבירה לאור ההיכרות שלנו עם אברהם אבינו.

**מה מוסיף המדרש?** לפי ר' אליהו מזרחי (מפרשני רש"י) המדרש כאן ממחיש את החששות הכבדים של שרה אמנו שכבר רואה לעומק מה עלול לצאת מישמעאל ("שעתיד להמית את בני בצמא").

### 3. מלכים ב פרק כ"ד, פסוק יד

"והגלה את כל ירושלים ואת כל השָׁרִים ואת כל גְבוּרֵי הַחֵיל עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים גֹּלָה וְכָל הַחֶרֶשׁ וְהַמְסַגֵּר לֹא נִשְׁאַר זֹלַת דָּלַת עִם הָאָרֶץ"

באתר "ללמוד וללמד", מובאים שני הסברים לביטוי **הַחֶרֶשׁ וְהַמְסַגֵּר** שהפך להיות כינוי של חז"ל לגלות בימי המלך יהויכין, 11 שנה לפני חורבן מלכות יהודה והמקדש.

על **דרך הפשט** (אותה מביא דעת מקרא בפירושו) ניתן לומר שמלך בבל מגלה את מי שיכול ליצור כלי מלחמה נגדו החרשים והמסגרים העוסקים בכלי נשק כמו שמופיע בשמואל א' פרק י"ג פסוק יט: "**הַחֶרֶשׁ** לֹא מְצָא כָּל אָרֶץ יִשְׂרָאֵל כִּי אָמַר אֲמָרוּ פְּלִשְׁתִּים פֶּן יַעֲשׂוּ הָעֶבְרִים חֶרֶב אוֹ חֲנִית". הפלישתים שולטים בישראל ואוסרים על העברים לעסוק בכל הקשור בנחושת וברזל.

חז"ל רואים בגלות סמל למעבר מארץ ישראל לבבל ומגדירים את החרש והמסגר כתלמידי החכמים המובהקים של הדור (גיטין פח ע"א): "**חרש** - שבשעה שפותחין נעשו הכל כחרשין, **מסגר** - כיון שסוגרין שוב אינן פותחין".

**מדוע ההסבר של דעת מקרא הוא על דרך הפשט?** הוא משתלב בהקשר של הכתוב, נבוכדנצר מלך בבל מעוניין להחליש את מלכות יהודה, ולפיכך הוא מוציא ממנה את זרע הממלכה, אנשי הצבא, ובכלל זה את מי שעשוי להיות קשור לתעשיית כלי הנשק. הסבר זה מבוסס על הפירוש המילולי של המילה חרש, כפי שעולה ממקומות נוספים בתנ"ך.

**מדוע ההסבר של חז"ל הוא על דרך הדרש?** חז"ל מסבירים שמדובר בתלמידי החכמים באותו דור. מצד אחד הפירוש הזה משתלב בהקשר של הכתוב, נבוכדנצר מעוניין להחליש את יהודה, ולכן יגלה ממנה את מנהיגי הרוח הגדולים. מכל-מקום, אין בתוכן הכתוב בפרק שום עיסוק בתלמידי החכמים שבאותו דור; החכמים פירשו את המילים – חרש ומסגר - באופן אליגורי (גרמו לאחרים להיות חרשים ולסגור את פיהם). בניגוד להצעתו של 'דעת מקרא' גם אין בתנ"ך שום מקום אחר בו מתפרשות המילים חרש ומסגר בהקשר לתלמידי חכמים.

**מה הוסיף הפירוש על דרך הדרש?** הוא הוסיף את הרעיון שלימוד תורה הוא חלק מעוצמתו של עם ישראל, ברגע שגדולי התורה עזבו את הארץ היא נחלשה.

**מבחר דוגמאות מאתר ללמוד וללמד להתייחסות לפירושי פשט ודרש לפסוקים בחומרים של כיתה י':**

[במדבר פרק י"א – המתאוננים והמתאווים](#)

[במדבר פרק כ"ה – חטא בעל פעור](#)

**בחומרים של כיתות י"א:**

[בראשית א' – ששת ימי המעשה](#)

[בראשית פרק א' – סדר הבריאה](#)

[בראשית פרק ד', פסוק יג](#)

בראשית פרק י"א - חטאם של בוני מגדל בבל

בראשית פרק י"ב – קיום הציווי

בראשית פרק כ"א – צחוקו של ישמעאל

בראשית פרק ל"ט - עלייתו של יוסף בבית פוטיפר

בראשית מ"ב – מ"ג הירידה למצרים – 'אחיקם אחר'

מזמור קכ"א – 'אל ההרים'

**בחומרים של כיתה י"ב :**

הארץ הטובה – פרק ג'

ביחידת פתח תפתח – בחומר של הלנת שכר – ל-5 יח"ל

ביחידת לא תוכל להתעלם – דברים פרק כ"ב

ביחידת דיני מלחמה - החוזרים ממערכי המלחמה

בירמיהו פרק ל"א, פסוק טו

### **דוגמאות לשאלות בגרות בהן נדרשת מיומנות של הבחנה בין פשט לדרש**

במועד קיץ תש"פ תשאל שאלת פשט ודרש רק בבחינת 5 יח"ל בכיתה יא. לקראת שנת הלימודים הבאה יועלו חומרים נוספים לאתר ונעמיק את הלימוד בהבחנה שבין שתי דרכי הפירוש. שאלת פשט ודרש עשויה להישאל בסעיפים א – ב על פירוש המופיע באתר או בסעיף ג. לקראת תשפ"א נוסף באתר פירושים נוספים ונציג בהם את ההבחנה שעושים פרשנינו בין שתי דרכי הפירוש.

1. דוגמה לשאלה בסעיפי א-ב :

**בבראשית פרק כ"א, פסוק ט מביא רש"י שלושה פירושים :**

**מצחק** - לשון עבודה זרה, כמו שנאמר "וַיִּקְמוּ לְצַחֵק" (שמות ל"ב, ו)

דבר אחר : לשון גילוי עריות, כמה דתימא "לְצַחֵק בְּי" (בראשית ל"ט, יז)

דבר אחר : לשון רציחה, כמו "וַיִּקְוּמוּ נָא הַנְּעָרִים וַיִּשְׁחֲקוּ לְפָנֵינוּ" וגוי (שמואל ב ב', יד)

**בתוספתא סוטה** מציג ר' שמעון בר יוחאי פירוש אחר לצחוקו של ישמעאל :

אין צחוק האמור כאן אלא לעניין ירושה... והיה ישמעאל מצחק ואומר : ... אני בכור ואני נוטל שני חלקים.

(1) לדעת אחד מן הפרשנים (בעל אור פני יצחק) שלושה פירושים אילו נחשבים פירושים על דרך הדרש – נמק מדוע?

(2) הוכח מן הכתוב בפרק כ"א, ט-י שפירושו של ר' שמעון בר יוחאי יכול להיחשב פירוש על דרך הפשט.

2. דוגמה לשאלה בסעיף ג :

על הכתוב **בבראשית פרק כ"א, פסוק יא** : "וַיִּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנוֹ" מביא רש"י שני פירושים :

ששמע שיצא לתרבות רעה.

**ופשוטו** על שאמרה לו לשלחו.

(1) הסבר מה היה רע בעיני אברהם לפי כל אחד מהפירושים שמביא רש"י?

(2) נמק מדוע רק הפירוש השני נחשב לדעת רש"י פשוטו של מקרא?

### **להרחבה: פרשנות על דרך הדרש**

הפירושים על דרך הדרש נוצרו על רקע התפיסה היסודית של חז"ל בנוגע לכתוב בתנ"ך. התנ"ך הוא פרי של התגלות ה' לנביאיו והכתוב בו הוא דבר ה' (ראו לדוגמה את דברי אביי בסנהדרין לד ע"א). מהנחת יסוד זו

נבעה תפיסה פרשנית שאת לשון התנ"ך שהיא למעשה לשון הא-ל, יש לפרש בדרכים השונות מפרשנות של לשון בני אדם. שוני זה בא לידי ביטוי באופנים הבאים

א. בטקסט שלשונו אנושית יש לשער שמחבר הטקסט התכוון למשמעות אחת מסוימת, ואילו בטקסט שלשונו א-לוקית יכול הא-ל לשקע אינסוף של כוונות. תפקידו של הפרשן – הדרשן הוא לדלות מהכתוב את המשמעויות הרבות שלו.

ב. בכתוב שנוצר בהתגלות א-לוקית ניתן יחס מיוחד לכל אחד מסימני הכתוב: אות, מילה, צירוף מילים. לכל אחד מאלו משמעות העומדת בפני עצמה: "אין לך בתורה אפילו אות, אפילו תיבה, ואין צריך לומר פסוק, שאין בו כמה טעמים וכמה עניינים עמוקים" (מדרש הגדול, דברים לב, מד).

ג. תפיסת לשון התורה כלשון א-לוקית הובילה חלק גדול מן הפרשנים למחשבה, שדרכי הפרשנות הקיימים בפרשנות טקסטים אנושיים אינם חלים על המקרא - בפרשנות טקסטים אנושיים כפוף הפרשן לחוקי השפה והלשון, והפירוש צריך להיות מבוסס על ההקשר של הכתוב ועל ההיגיון הפנימי שלו. זו למעשה פרשנות הפשט, שפרחה בספרד ובצרפת בתחילת ימי הביניים. פרשנות זו מכונה "פשוטו של מקרא". לעומת זאת חז"ל ופרשנים נוספים ראו צורך לעתים קרובות לחרוג מחוקי השפה והלשון, מן ההקשר של הכתוב ומן ההיגיון הפנימי שלו, על מנת לחשוף משמעויות נוספות של המקרא. פרשנות החורגת מחוקי השפה והלשון היא הפרשנות המדרשית, פרשנות הדרש.

בנוסף לאמור לעיל כדאי לשים לב, שאחד המאפיינים של פרשנות המקרא, היא הרחבה של הסיפור המקראי במקומות בהם יש פערי מידע. לעתים השלמת הפער יכולה להיחשב פרשנות פשט, אם-כי במקרים רבים מדובר בהרחבה מדרשית החורגת מגבולות הכתוב.

### להרחבה: פרשנות על דרך הפשט

ההנחה היסודית שהמקרא הוא פרי של התגלות ה' לנביאיו הייתה משותפת גם לפרשני התנ"ך שלאחר ימי התנ"ך. החל מן המאה העשירית ואילך החלו פרשנים רבים להשתמש בדרך של פרשנות הפשט - מדוע זה קרה? מה השתנה?

הפריחה בעיסוק בחוקי השפה והלשון בתקופת הגאונים (מן המאה ה-8 ואילך) ובתחילת ימי הביניים, חוללה מהפך חשוב בנוגע לדרכי הפרשנות – לראשונה נכתבו מילונים לעברית (כמו 'המחברת' של מנחם בן סרוק), ונוסחו חוקי הלשון והתחביר (כמו 'ספר השורשים' של רבי דוד קמחי ועוד). המילונים העניקו פרשנות מילולית למילות הכתוב ולמעשה יצרו את הבסיס לפרשנות הפשט.

לצד התפתחות חוקי השפה והלשון התקיים **פולמוס עם הקראים**. בספרד ובצפון אפריקה התחזקה התנועה הקראית ופרשנים קראים כתבו פירושים לתנ"ך וקראו תגר על פרשנות חז"ל וחכמי התושבי"ע. אל מול פירושים אלו קמה פרשנות רבנית מוסמכת שמטרתה הייתה לעגן את פרשנות חז"ל לפרשיות ההלכתיות מחד, ומאידך להתחשב בחוקי הלשון שנוסחו מחדש – כמו למשל פירושו של רס"ג.

להתפתחות פרשנות הפשט מבית מדרשו של רש"י סיבות רבות. נציין רק כי רש"י החל לפרש בדרך הפשט ומבית מדרשו יצאה פרשנות שביססה דרך פירוש זו. מהידועים שבין פרשני הפשט מבית מדרשו של רש"י הם חברו ותלמידו רבי יוסף קרא, ונכדו של רש"י רבי שמואל בן מאיר (רשב"ם). פרשנים אלו הציבו כללים רבים בפירוש הפשט וממשיכיהם – רבי יוסף בכור שור, רבי דוד קמחי, רבי משה בן נחמן ועוד המשיכו ובססו דרך פרשנית זו.